

KONST PÅ GRIPSHOLM

Av Ilona Kindal

Ilona Kindal är född 1933, fil kand med religionsvetenskap som huvudämne och arbetar som frilansjournalist, främst med litteratur och kulturbevakning. Har ett livligt intresse för filateli och posthistoria alltsedan 1960-talet och skriver artiklar om samlande och frimärksmotiv. Har medverkat på Postmuseum med en liten samling religiös konst på frimärken.

Jubileumsår

Gripsholm är skönt en solig sommardag. Det röda slottet med sina borggårdar och lummiga parker lyser inbjudande. Mälarens vatten är vilsamt blått och lockar med en båtutur eller en lång promenad längs stranden, förbi hela Mariefred. Råkar det dessutom vara 450-årsjubileum som, 1987, då kan man drömma sig bort från nutiden och ge sig hän åt gamla kämpalekar, renässansspel och dans eller äta helstekt lamm med fingrarna på medeltida vis. Och när man är mättad, då väntar det lilla museitåget med bolmande ånglok på att föra gästen en bit hemåt, genom den sörmländska naturen.

Ett jubileumsfirande tar snabbt slut. Också sommaren är kort. Men Gripsholms slott med sina kungsvåningar, Gustav III:s teater och Statens porträttsamling finns kvar. Kvar finns även Mariefred, med kyrkan, det gamla rådhuset och idylliska småstadsgator – lika vackert i höstskrud som i nyfallen snö.

Bland andra minnen som finns kvar är »Konst på Gripsholms slott», Postverkets frimärkshäfte till jubileets ära. Ett eftertraktat objekt för frimärkssamlarna. Inte bara för att märkena är en fröjd för varje frimärksalbum. Inte bara för att de graverats av världsberömda namn som Czeslaw Slania och Lars Sjööblom. Utan därför att varje märke har mycket att berätta, om kungar och historia, om skalder och konstnärer, män och kvinnor – människor. De fyra konstverken är Gustav Vasa, Karl XI:s häst Blå Tigern, porträtt av Hedvig Charlotta Nordenflycht och en vy mot Gripsholms borggård och Griptornet. Vart och ett har sin egen berättelse.

Gustav Vasa

Serien inleds med 1500-talet och Gustav Vasa. En okänd mästare har avbildat en åldrande och tärd Landsfader. Hans hår och skägg har vitnat, men renässansdräkten är konungslig i svart och guld. Gustav Vasa lät bygga det nuvarande slottet, och det var hans och kungafamiljens hem i många år. Gripsholm och Gustav Vasa hör samman.

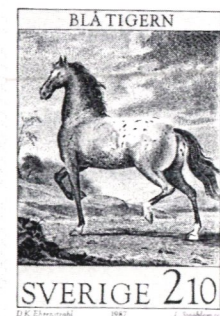
Gustav Eriksson Vasa besökte Gripsholm – eller rättare sagt klostret Pax Mariae (Mariefred) – redan år 1520, tre år innan han skulle väljas till konung (Strängnäs 1523). Medan han befann sig i klostret fick han bud om Stockholms blodbad. Det drabbade hårt hans egen familj, som hörde till stureätten. Vem vet, kanske var det Mariefred som räddade Gustavs liv den gången. Det är möjligt att han tänkte på detta, när han några år senare

sökte efter en befäst och skyddad plats åt sig och familjen. Att vara kung var ett jobb med »dålig anställningstrygghet», som Ulla Trenter skriver i sin bok »Mariefred» (med fina teckningar av Harry Karlsson). På 1500-talet var det lätt att mista kronan, och då brukade huvudet följa med. Vi vet bara att Gustav Vasa var tillbaka hos kartusianmunkarna år 1525 och begärde att de skulle ge sig av. År 1491 hade riksföreståndaren Sten Sture d.ä. kallat kartusianer från Rostock till Sverige och skänkt dem Gripsholms gods. Gustav Vasa, som var släkt med Sten Sture, hävdade nu att Gripsholm egentligen var hans lagliga arv och skulle återlämnas till honom. Av det en gång stora klostret med vallfartskapell, ett berömt bibliotek, tryckerier och lantbruk finns nu inga spår kvar, utom namnet Mariefred.

Namnet på Gustav Vasas slott »Gripsholm» har anor från medeltiden. Att den lilla holmen i mälarviken var lämplig som fästning hade upptäckts långt tidigare. På medeltiden, 1370-talet, hittades den av riksdrotsen Bo Jonsson, som letade efter en plats som var både lätt att försvara och lätt att nå från Stockholm. Bo Jonsson lät bygga den första borgen och kallade den Gripsholm efter griphuvudet i sitt vapen. Av den gamla borgen, och därmed medeltiden, finns nu bara ett par gråstensmurar kvar.

Gustav Vasa beslöt dock att bygga i medeltida stil, en borg med fyra torn sammanbundna av en tjock ringmur. Arbetet påbörjades den 10 augusti 1537. Så småningom flyttade han till Gripsholm med sin drottning Margareta och alla barnen. Här levde de ett lyckligt familjeliv, och här kunde kungen lämna de sina i orostider. Och upproren var många ända tills han fått sina söner erkända som tronarvingar. Men det förde med sig strid mellan bröder. År 1536 förs hertig Johan som fånge till Gripsholm, sitt forna barndomshem. Också Erik XIV sitter fängslad här en tid, och slottet har sett många fångar under sina 450 år. Ända till och med Karl XV:s tid, d v s 1870-talet, har Gripsholm varit bebott – ett levande slott med allt vad det innebär av ljusa och mörka händelser.

Blå tigern

Det andra frimärket i serien »Blå Tigern», en av Karl XI:s favorithästar, för oss vidare i historien – till 1600-talet och karolinska tiden. Det är krigstider. Danskarna angriper Sverige, Karl XI leder det blodiga slaget vid Lund 1676 och lyckas hålla kvar Skåne åt Sverige. Men striderna har utarmat landet, d v s kronan och bönderna. Högadeln är mäktig. Karl XI arbetar för att bygga upp flottan och armén igen och för att stabilisera rikets ekonomi. År 1680 beslutas om en reduktion – kronogods som tidigare lämnats över till adeln ska nu återgå till kronan. Snart har Karl XI gjort sig enväldig. Han är högadelns motståndare, folkets vän, »Gråkappan» som oförmodat hälsar på i stugorna. Men kungen uppträder också som en förmyndare, bestämmer en hög arbetskvot åt människorna och reglerar näringarna i detalj. Själv vill Karl XI föregå med gott exempel och arbetar nästan dygnet runt. Ofta reser han ut i landet och inspekterar flottan, hären, gruvorna ... Han vill organisera allt. Sonen Karl får följa med på dessa resor redan som liten. Man ser hur fadern skapar förutsättningarna för det öde som skulle bli Karl XII:s.

Säkert har de båda då och då svängt in till Gripsholm för att vara med »farmor». Gripsholm hörde på den tiden till drottning Hedvig Eleonora, Karl XI:s mor och Karl XII:s farmor. Det var Hedvig Eleonora som stod för reparationer och ombyggnader och försåg Gripsholm med nya möbler och textilier. Lika aktivt intresserade hon sig för sina andra slott och kungsgårdar.

Karl XI uppmuntrade konst och vetenskap, men själv unnade han sig inte många personliga intressen. Jakt och ridning var ett par av de få. Hovstallet vårdades omsorgsfullt, och hästarna fick sina porträtt målade precis som kungafamiljen. 19 av favorithästarna avporträtterades av David Klöcker Ehrenstrahl, drottning Hedvig Eleonoras hovmålare och kanske den mest produktive konstnären i svensk 1600-talskonst.

Två av Ehrenstrahls hästmålningar, den turkiska Blå Tigern och Brillant, den skimrande vita stridshästen från slaget vid Lund, möter redan i entréhallen på Gripsholm. Men inne i salarna väntar många fler av Ehrenstrahls tavlor. Det är porträtt av Karl XI och Karl XII, drottningarna Hedvig Eleonora och Ulrika Eleonora, kungafamiljen, hovet, kungens rådsherrar, generaler och många fler. Det är många ansikten att studera.

Ehrenstrahl själv hette från början David Klöcker. Han härstammade från Hamburg men hade fått sin konstutbildning i Holland, där porträttmåleriet stod högt på 1600-talet. 24 år gammal kom han till Sverige, som blev hans nya hemland. Han dog i Stockholm 1698. David Klöcker gjorde dock en del studie- och arbetsresor till Italien och Paris och var förtrogen med strömningarna på kontinenten. Sin goda ställning vann han på 1660-talet, då han anlätades att tillsammans med Tessin d.ä. och Millich utforma inredningar och utsmyckning på Drottningholms slott. David Klöcker utnämndes till hovmålare av drottning Hedvig Eleonora redan 1661. Han blev adlad 1674 och fick då namnet Ehrenstrahl.

Ehrenstrahl begränsade inte sitt porträttmåleri till de kungliga. På Gripsholms slott kan man se Georg Stiernhielm och livknekten Peder Frestare i raden av kända och okända personer, som han porträtterat med känslighet och inlevelse. Ehrenstrahl har också målat scener ur sin samtids historiska händelser, stilleben, djur och fåglar och motiv från resorna utomlands. Som ingen annan konstnär förmedlar han till oss svenskt 1600-tal.

»Herdinnan i Norden»

»Det räknades för en lycka att af Scheffel hafva blivit porträtterad», skrev J.H. Schröder på 1700-talet. En av dem som hade lyckan var »Herdinnan i Norden», författarinnan Hedvig Charlotta Nordenflycht. Resultatet ser vi på den tredje frimärksbilden, som representerar 1700-talet. Vi förknippar gärna 1700-talet med Gustav III. Fru Nordenflycht hör till en tidigare period, upplysningstiden. Hon föddes 1718 och dog 1763 medan Gustav III:s regeringstid är åren 1771–1792. Det går inga skarpa gränser mellan tidevarven, och fru Nordenflycht med sitt intresse för litteratur, bildning och svenska språket har också drag av en gustaviansk personlighet. Visserligen satte Gustav III sin prägel på Gripsholms slott med praktgemaket Runda salongen och sin slottsteater, men det känns ändå bra att fru Nordenflycht får bilda motvikt mot allt det kungliga. Det känns också bra med en dam i konstserien – de manliga porträtten är överväldigande många i Gripsholms tavelsamling.

Att Hedvig Charlotta Nordenflycht fick sitt porträtt har sin historia. 1700-talet var sällskapsordnarnas gyllene tid, och även fru Nordenflycht valdes in i en sådan – Tankebyggar-orden, ett litterärt sällskap med bl a Gustaf Filip Creutz och Gustaf Fredrik Gyllenborg som medlemmar. Tankebyggar-ordens stiftare Eckleff beundrade fru Nordenflycht kolossalt och blev ond när någon hade målat ett dåligt porträtt av henne.

– Det kräves en Scheffel för att göra henne rättvisa! utropade Eckleff och beställde genast tavlan.

Betraktar man frimärksbilden har man lite svårt att förstå Eckleffs entusiasm. Den knubbiga damen ser rätt alldaglig ut. Men frimärksformatet gör varken fru Nordenflycht eller Scheffel rättvisa. Från originalet i Gripsholms »prinsessvåning» ser hon på åskådaren med en intresserad blick, och hela ansiktet utstrålar liv och intelligens.

Hedvig Charlotta Nordenflycht var en mycket intelligent kvinna med intresse för människor, kunskap och bildning. Redan som liten hade hon en stor längtan efter att få läsa och lära, vilket ansågs opassande för en flicka. Visserligen fick hon en större utbildning än de flesta andra kvinnor i hennes ställning, men hon kände sig ändå förtryckt inom familjen. Redan som tonåring fick hon lärda, manliga vänner som uppmuntrade hennes intellekt. Hon började skriva och har efterlämnat ett stort antal dikter och en självbiografi. Hedvig Charlotta Nordenflycht skrev religiösa och filosofiska dikter, kärleksdikter men också – efter tidens sed – dikter där hon uttryckte fosterlandskärlek och kärlek till kungafamiljen. För hennes del var det ingen pose. Fru Nordenflycht hade upplevt mycket sorg och var djupt berörd av det vi nu kallar »livsfrågorna». De fosterländska dikterna var ett sätt att engagera sig för människor i vidare mening än den personliga vänskretsen.

Som författare var Hedvig Charlotta Nordenflycht erkänd och uppskattad, även om hon hade sina avundsmän och -kvinnor. Men hennes privata liv blev tragiskt. På faderns önskan blev hon som ung flicka förlovad med filosofen Johan Tideman. Han var inte attraktiv som man, men han tog den unga Hedvig Charlotta på allvar och var en god vän. Hon fäste sig djupt vid honom. Men innan paret hann gifta sig blev Tideman sjuk och avled efter ett helt års svåra lidanden. Hon träffade prästen Jacob Fabricius, som

hjälppte henne i hennes sorg. De båda ville gifta sig, men Hedvig Charlottas bror gjorde allt för att hindra detta. I maj 1741 blev det äntligen giftermål, och de båda upplevde ett mycket lyckligt äktenskap – men kort. Efter sju månader dog Fabricius i en febersjukdom. Då var Hedvig Charlotta Nordenflycht endast 23 år gammal. Hon gifte aldrig om sig men fann goda vänner i de litterära kretsar, som välkomnade henne. Själv var hon också känd som en glad och omtänksam värdinna. 1761 sökte en Johan Fischerström fru Nordenflychts bekantskap. Den 17 år yngre mannen beundrade och uppvaktade henne men tröttnade snart. När Hedvig Charlotta Nordenflycht dog den 29 juni 1763 var vännerna överens om att kärlekssorgen hade brutit ner hennes livsvilja.

Vem var den omsvärmade konstnären Scheffel, som förmedlat till oss fru Nordenflychts drag? Liksom Ehrenstrahl var Johan Eric Scheffel av tysk härkomst, född 1690 i Wismar, som då lydde under Sverige. Scheffel blev först direktör – måleri ansågs inte fint nog i hans familj – men det gav honom möjlighet att studera konst i Berlin, Paris och Brabant. År 1723 kom han till Sverige på besök, stannade kvar och blev yrkesutövande konstnär.

Scheffel vann inte samma stora namn som Ehrenstrahl utan rörde sig i mer borgerliga kretsar. Men han blev omåttligt populär som porträttmålare och har efterlämnat omkring 700 kända porträtt. Bland hans berömda verk är en rad s k ceremoniporträtt, t ex av landshövdingen Charles de Geer, och »brudgumsporträtten» av Carl von Linné och hans Sara Elisabeth Moraea.

Gripsholms slott

På det fjärde och sista frimärket i serien ser man en glimt av själva Gripsholms slott. Det är en vy mot yttre borggården och Griptornet, en litografi gjord av Carl Johan Billmark på 1850-talet.

Carl Johan Billmark föddes i Stockholm 1804 och gick motsatt väg jämfört med Ehrenstrahl och Scheffel. Efter Konstakademien for han utomlands, först till dåvarande S:t Petersburg för vidare studier sedan till Paris, där han bosatte sig. Carl Johan Billmark var en flitig resenär och var ofta ute i Frankrike, Schweiz, Italien och Rhendalen. På somrarna reste han ofta till Sverige för att arbeta. Han hade planer på en lång serie litografier över minnesrika platser i Sverige. Gripsholmsserien blev färdig åren 1853–55 och blev Billmarks genombrott. Bland annat erhöll han då ett understöd av kung Oscar I, vilket gjorde det möjligt för honom att arbeta vidare utan ekonomiska bekymmer. Liknande serier kom till om Uppsala, Sigtuna, Skokloster och Stockholm innan han dog i Paris 1870. En oavslutad serie om Ulriksdal gavs ut postumt.

Fyra århundraden, fyra konstverk. Bakom dem skymtar tusentals människor som befolkat Gripsholms slott. Några vet vi mycket om, de tillhör historien. Många andra har gått förbi som namnlösa skuggor. Men de har funnits där, levt och arbetat – alla lika nödvändiga för att bevara det röda slottet och ge oss en levande kontakt med flydda tider.

Inre borggården. Foto Statens Konstmuseer.

Gripsholms slott från sjösidan. Foto Statens Konstmuseer.